

УДК 342.5

І.М. ЖАРОВСЬКА, канд. юрид. наук,
доц., Львівська комерційна академія

ГЕНЕЗИС ІДЕЇ ВІДКРИТОСТІ ВЛАДИ

Ключові слова: влада, правові концепції, громадянське суспільство, владні відносини, відкритість влади

Формування громадянського суспільства та заохочення громадської активності визначено пріоритетним завданням суспільно-політичного розвитку. Сучасний етап демократичних перетворень в Україні характеризується загостренням політичних і соціальних суперечностей, критичним падінням рівня довіри громадян до влади та її інститутів, наростанням соціальної апатії. Тому, в таких умовах, ще зростає позитивна роль інститутів громадянського суспільства та конструктивних проявів громадянської ініціативи як суттєвого стабілізаційного чинника та дієвого інструмента для збалансування інтересів і консолідації суспільства.

Сучасне наукове дослідження відкритості влади, перш за все, ґрунтується на класичному спадку світової правової та суспільно-політичної думки стосовно питань громадянського суспільства та співвідношення інтересів держави, суспільства та особистості. Ці питання піднімалися такими видатними мислителями минулого, як Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Е. Берк, Т. Пейн, І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, К. Маркс, А. Токвіль.

Поєднання світового досвіду з національною специфікою в процесі становлення громадянського суспільства в Україні, проблеми взаємодії держави з інституціями громадянського суспільства висвітлюються у працях таких вітчизняних дослідників, як О. Зайчука, А. Зайця, В. Журавського, А. Козловського, А. Колодій, Ю. Шемшученко та ін.

Однак, незважаючи на велику увагу вчених до проблем державної влади, питання

генезису ідеї відкритості влади, практично, ще не були самостійним предметом дослідження. І цю прогалину ми будемо намагатися подолати в даній науковій статті, метою якої є аналіз теоретико-правових і політичних концепцій щодо відкритості влади, можливості впливу громадськості при прийнятті державних рішень. Завертаючись до класичних догматів у галузі правової теорії, ми прагнемо не лише краще з'ясувати ті чи інші моменти, пов'язані з визначенням самого поняття "відкритості влади", але й екстраполювати цю класичну теорію та її сучасні інтерпретації на нинішні умови суспільно-політичного розвитку, що дозволить нам за допомогою минулого краще зрозуміти сутність державного сьогодення. Новизна роботи полягає в дослідженні розвитку ідеї відкритості влади в історичному розумінні та встановленні її впливу на сучасні наукові політико-правові концепції.

Проблема впливу громадян на владу є однією з найдавніших суспільних феноменів. Ще з античних часів можна простежити дві тенденції: від ототожнення думки та істини софістами (як кому здається, так є і насправді) і до повного ігнорування правителями думки пересічних громадян. Одні кажуть: "Vox populi – vox Dei" ("Голос народу – голос Бога), а інші: "Che's volgare ignorante ogn'un repretenda e parli piu di quel che meno intenda" ("Неосвічений простолюдин береться за все і говорить більш за все про те, про що він найменше знає").

Очевидно, що проблема гармонійного співіснування держави та суспільства не могла не турбувати політичну думку в різні історичні епохи. В першу чергу, це стосується мислителів стародавньої Греції та Риму. Сьогодні погляди Платона можуть видаватися утопічними та багато в чому невідповідними сучасним уявленням про демократію та демократичне врядування. Але не можна забувати, що однією з основних цілей побудови моделі "ідеальної держави" сам Платон називав забезпечення такої взаємодії між громадянами і державою, коли вони спільно

реалізують найвищу мету, якою є благо та добродіє.

Аристотель визначає, що державна влада можна діяти чи задля реалізації “спільного інтересу”, чи для реалізації приватного інтересу тих, хто утримує в своїх руках всю повноту політичної влади. Причому, Аристотель визнає перший тип як правильний, а другий – як хибний: “коли одна особа, чи декілька осіб, чи більшість керуються загальною користю, такі види державного устрою слід вважати правильними, а інші є відхиленнями” [1, с.457].

Він доволі чітко формулює загальну ідею найкращого державного устрою, коли “громадяни здатні і бажають підкорюватися і володарювати, маючи на увазі життя відповідне до вимог добродієності” [1, с.471]. Підкреслюючи, що в основі будь-якого політичного устрою лежить відповідне поняття громадянина, сам Аристотель визначає громадянина як того, хто приймає участь у суді та управлінні, називаючи це “абсолютним поняттям громадянина”. Таким чином, у Аристотеля, ми знаходимо, хоча б і в зародковому стані, ідеї, що, безумовно, є попередниками сучасних уявлень про передумови та суттєві риси відкритості влади. А саме: про пріоритет громадянина перед державою, про необхідність участі громадян в управлінні.

Згідно з атомістичною теорією Демокрита, людина – це атом суспільства і держави, які, у свою чергу, утворюються сукупністю атомів-індивідів. Звідси випливає, що держава (поліс) є другорядним утворенням стосовно людей, як другорядне будь-яке сполучення атомів стосовно самих атомів. Тому держава та її закони мають узгоджуватися із прагненнями атомів-індивідів, їх природою, забезпечувати їм умови для вільного розвитку [2, с.124].

Розвивав ідею участі громадськості у здійсненні державної влади Ж.-Ж. Руссо, оскільки, для нього народ виступав не лише джерелом державної влади, але й тим єдиним арбітром, який здатен вирішувати, чи потрібна йому така державна влада і така форма правління. При цьому, на переконан-

ня Ж.-Ж. Руссо, будь-яка державна влада завжди прагне зловживати тими повноваженнями, які були їй делеговані [3, с.193].

Таке «зловживання» здебільшого носить несправедливий в очах громадян характер, оскільки їх метою є власний зиск можновладців, які починають діяти не в суспільних, а у своїх власних інтересах. Тому, дуже важливим є забезпечення того, щоб у державі постійно зберігався зв'язок між народом та органами державної влади, коли громадяни мають достатньо можливостей не просто для того, щоб визначати рівень відповідності та доцільності тих чи інших дій органів державної влади, але й для того, щоб виносити обов'язкові рішення щодо цих органів.

Центральне місце в розумінні Монтеск'є державного ладу займає протиставлення поміркованих і непоміркованих форм правління. Демократія, аристократія і монархія, де відносини між правителями та громадянами здійснюються у правовій формі, а державна влада розділена між різними соціальними силами, установами та посадовими особами, які здійснюють взаємний контроль і стримування від зловживання владою та порушення законів, належать до поміркованих форм правління. У непоміркованих формах правління державна влада здійснюється свавільно, там немає розподілу та розподілення позицій влади, і вона, частіше всього, концентрується в одній особі, органі або установі. Непомірковані форми правління Монтеск'є характеризує як деспотію. Ідеал держави для мислителя – це вільна держава, яка базується на концепції розподілу влади. Мета теорії розподілу влади – гарантувати безпеку громадян від свавілля і зловживання влади, забезпечити їхню політичну свободу, зробити право справжнім регулятором відносин між громадянами та урядом.

Від самого початку свого існування, державна влада, за Дж. Локком, має ряд обов'язкових властивостей. По-перше, ця влада надається державі народом, а отже народ має право змінювати її в усіх тих випадках, коли вона не виконує покладені на неї функції,

або діє всупереч встановленим законодавчим органом законам. У прийнятті всіх законів обов'язково повинен брати участь народ, оскільки “ніщо з того, що не отримало санкції законодавчого органу, який обраний народом, не може вважатись законом” [4, с.339]. Дж. Локк формулює наступну тезу: “Метою правління є благо людства; а що є кращим для людини – те, щоб народ був завжди під владою нічим необмеженої волі тиранії, чи щоб інколи можна було виявляти непокору правителями, коли вони переступають будь-яку межу у використанні своєї влади і спрямовують її на винищення, а не на покращення добробуту всього народу?” [4, с.395].

Таким чином, негативні прояви існуючої державної влади призводить до того, що ця влада не просто потенційно може бути змінена, але, як переконує Дж. Локк, повинна бути замінена на кращу державну владу – таку владу, яка би відповідала як універсальним цінностям людської природи, так і істинній сутності будь-якої державної влади.

Питання, чи повинні органи управління вести народ за собою, а чи навпаки – йти за народом, і в якій мірі рішення керівників повинні контролюватися громадськістю, висвітлювалося у політико-правових концепціях науковців. Так, Х. Ортега-і-Гассет вважав, що міцною буде лише та влада, котра спирається на підтримку громадської думки: “Так було завжди: і десять тисяч років тому, і в наші дні; причому це справедливо для всіх – як для англійців, так і для племені батонудів. У всі часи суспільством можна було правити тільки спираючись на громадську думку” [5, с.154-155]. Американський мислитель С. Адамс присвятив себе справі організації мас для встановлення контролю над державною владою. Він категорично протестував проти думки “буцімто не слід брати до уваги судження людей з вулиці” [6, с.38]. Послідовний демократ А. Лінкольн вважав, що всьому, що підтримує громадська думка, гарантовано успіх [6, с.39].

Західна політична наука розглядає ідею активного впливу громадськості на урядову

політику. З точки зору Ф. Харріса, цей вплив залежить від погляду на роль “політичних представників”, тобто політичних діячів і посадових осіб, як “делегатів”. За Ф. Харрісом, ці представники повинні в кожному конкретному випадку діяти, як бажає більшість, незалежно від власних переконань. Такої точки зору, до речі, дотримувався Т. Джеферсон. Він розглядав громадську думку як засіб контролю за діяльністю урядовців. Адже обов'язок осіб, яким доручено здійснювати громадські функції, полягає в тому, щоб підкорятися рішучому вибору, зробленому громадянами, оскільки спостерігається обмаль випадків, коли громадськість приходить до аморальних чи нерозумних рішень. Індивід, чиї погляди розходяться з думкою громадськості, повинен піддати їх сумніву і переглянути.

Політичне вчення Джона-Стюарта Мілля, базуючись на утилітаризмі, зробило важливий внесок у розроблення нормативних засад політичної концепції відкритої влади. Розглядаючи форми правління, мислитель уважав, що найкращою є представницька демократія. “Краща форма правління така, за якої вищою спостережною владою, яка вирішує справи в останній інстанції, наділено всю сукупність членів суспільства, тобто, за якої кожен громадянин не лише має голос в управлінні країною, а й, в разі потреби, може бути задіяний у реальній участі в ньому та виконувати якусь місцеву чи загальносуспільну функцію”, – писав Мілля. При цьому він наголошував: “...кращим урядом для всякого народу буде той, який зможе допомогти народу йти вперед” [7, с.113].

Звісно, що наразі ми вичленили з усього масиву політико-правового матеріалу лише декілька аспектів, які мають безпосереднє відношення до проблеми державної влади та її відкритості для громадськості. В цьому сенсі, безумовно, було би необхідно привернути особливу увагу американських мислителів. Зокрема Томас Пейн обґрунтовує ідею незалежності Америки, підкреслюючи, що справа Америки в значній мірі є справою

всього людства, оскільки боротьба за незалежність – це боротьба за природні права людини, проти деспотизму та узурпації влади. Важливим в його творчості є ідея розмежування суспільства і державної влади. Суспільство, в будь-якому випадку, – підкреслював він, – є благом, а державна влада, навіть найкраща, є тільки необхідним злом. Пейн вважав, що зародження та існування влади базується виключно на згоді тих, ким вона управляє. Всі форми правління він поділяє на два види: правління на основі виборів і представництва та правління на основі спадкового права. Останнє вважає таким, що не заслуговує на існування.

В 1971 р. опубліковано працю Дж. Роулза “Теорія справедливості”, яка започаткувала новий етап у дискусіях щодо проблем відкритості влади. Теоретик визначає принципи справедливості, один із яких встановлює умову чесної рівності можливостей, що передбачає не лише формально відкриті посади, але й можливість кожного реально зайняти їх незалежно від свого початкового становища в суспільстві [8, с.28].

Сучасна наукова думка ґрунтовно аналізує питання влади та суспільства, форми їх співвідношення, принципи, функції, види державної влади. Вважаємо, що в контексті даного дослідження особливо необхідно акцентувати увагу на теорії сучасного науковця Габермаса. Він пропонує новий стиль політики – деліберативний, та новий вид демократії, що базується на умовах комунікації. Габермас вважає, що громадська думка, опрацьована демократичним методом і перетворена ним на комунікативну владу, може скеровувати в певних напрямках використання адміністративної влади [9, с.46].

Незважаючи на те, що на різних історичних етапах розвитку ідеї відкритості державної влади часто не збігаються, що зумовлює серйозні суперечності між ними, все ж вони залишаються у тісному взаємозв'язку передусім через спільну правову проблему. Зокрема на ранній стадії свого існування влада

розглядається як гарант інтересів лише незначної частини суспільства, зокрема, правом володіють лише ті члени спільноти, які наділені владою. Згодом змінюють підхід до розуміння соціальних відносин, тому досліджується можливість і необхідність участі громадськості у здійсненні державної влади. Спостерігаються чіткі тенденції розуміння принципу відкритості влади як передумови ефективного функціонування останньої. Концепції та теорії мислителів різних епох й надалі є актуальними і допомагають у розробленні філософських основ сучасних політичних теорій і в деяких аспектах сучасного осмислення проблем відкритості влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения: В 4 т. Т. 4. – М. : Мысль, 1983. – С. 376-644.
2. История политических и правовых учений. Древний мир / отв. ред. В. С. Нерсисянц. – М. : Наука, 1985. – 349 с.
3. Руссо Ж-Ж. Об общественном договоре. Трактаты./ Руссо Ж-Ж. – М. : Кучково поле, КАНОН-пресс, 1998. – 416 с.
4. Локк Дж. Два трактата о правлении / Локк Дж. // Сочинения: В 3-х т. – М. : Мысль, 1984. – Т. 3. – С. 135-405.
5. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства и другие работы. Эссе о литературе и искусстве : сборник / сост. И. Тертерян, Н. Матяш; Послес. Н. Матяш. - Пер. исп. – М. : Радуга, 1991. – 639 с.
6. Американское общественное мнение и политика. / [Ю. А. Замошкин, Э. А. Иванян, М. М. Петровская и др.] ; отв. ред. Ю. А. Замошкин. – М. : Наука, 1978. – 294 с.
7. Історія економічних вчень: навчальний посібник / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. - К. : Знання-Прес, 2005. - 583 с.
8. Роулз Дж. Теория справедливости / Дж. Роулз. – Новосибирск : Изд-во Новосибир. ун-та, 1995. – 536 с.
9. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Оче-

рки политической теории / Ю. Хабермас. - | СПб. : Наука, 2001. – 380 с.

Жаровська І. М. Генезис ідеї відкритості влади / І. М. Жаровська // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 242–246 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09gimivv.pdf>

Розглянуто політико-правові теорії, щодо проблеми генезису поняття відкритості влади в різні історичні епохи, беруться до уваги концепції основних наукових політико-правових шкіл. Зосереджено увагу на теоретичних аспектах взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади. Вказуються концептуальні підходи до розуміння відкритості влади.

***

Жаровская И.М. Генезис идеи открытости власти

Рассмотрены политико-правовые теории проблем генезиса понятия открытости власти в различные исторические эпохи, обращается внимание на концепции основных научных политико-правовых школ. Концентрируется внимание на теоретических аспектах взаимодействия институтов гражданского общества и органов государственной власти. Указываются концептуальные подходы к пониманию открытости власти.

***

Zharovska I.M. Idea of Openness of Power Genesis

The political and legal theories, considering problems of genesis of concept of openness of power within different historical epochs are reviewed, conceptions of basic scientific schools undertake to attention. The attention on the theoretical aspects of cooperation of institutes of civil society and public authorities are concentrated. Conceptual approaches towards indication of concept of openness of power are specified.